

УДК 339.92:332.1(477)

Н. Добрева

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання щодо пошуку шляхів розвитку та ефективного функціонування транскордонних кластерів на території України

Ключові слова: транскордонне співробітництво, транскордонний кластер, інтеграція.

В умовах розвитку транскордонної співпраці України та сусідніх держав постає необхідність пошуку нових форм транскордонного співробітництва, зокрема транскордонних кластерів.

Транскордонний кластер розглядається як форма інтеграції незалежних компаній та асоційованих інституцій, що географічно зосереджені у транскордонному регіоні, спеціалізуються у різних галузях, пов'язані спільними технологіями та навиками і взаємодоповнюють одна одну, яка базується на наявності погодженої стратегії розвитку учасників кластера, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з них і території локалізації кластера. Доцільно зауважити, що така форма транскордонного співробітництва, як транскордонні кластери, найбільш поширена на європейських кордонах, основна мета якого – прискорити економічне зростання шляхом об'єднання зусиль учасників, забезпечення конкурентних переваг транскордонним регіонам. Така форма не є однозначно високоефективною, але можна виділити багато переваг її діяльності, тому їх функціонування є вагомим чинником підвищення рівня розвитку прикордонних територій для сусідніх держав, що і зумовило актуальність дослідження.

Проблемами і питаннями формування транскордонних кластерів займалися Н. Алишева, Н. Булатова, Р. Горблюк, В. Демченко, Ю. Ковальова, І. Пелещак, Н. Мікула, Ж. Шрьодер та інші. Водночас залишається низка невирішених питань щодо методологічних та нормативних засад функціонування транскордонних кластерів, тому існує потреба пошуку шляхів їх розвитку та ефективного функціонування.

Метою статті є обґрунтування шляхів розвитку та ефективного функціонування транскордонних кластерів на території України.

Концепція кластерного розвитку, сформульована на початку 90-х рр. ХХ ст. Майклом Портером, набула широкого розповсюдження у світі. Її основою є поняття “cluster” (пучок, блок, пакет), що перекладається як гроно, букет, щітка або як група, скупчення, зосередження (наприклад, людей, предметів) або як бджолиний рій, як дія – “зростати разом”.

Кластер – це також і математичний термін, що позначає фізично близьке розташування логічно пов'язаних об'єктів у межах однієї області. Подібне значення вкладається і в економічний зміст цього слова. Більшість західних та вітчизняних вчених визначають кластер як географічну концентрацію подібних, суміжних або додаткових підприємств із активними каналами для бізнес-трансакцій, комунікацій та діалогу, що поділяють спеціалізовану інфраструктуру, робочі ринки і послуги та мають спільні можливості або загрози [1].

Отже, термін “кластер” має різні тлумачення, але характерною ознакою його сутності є об’єднання окремих елементів (складових частин) у єдине ціле для виконання певної функції або реалізації певної мети.

Кластерами можуть бути невеликі мережі малого та середнього бізнесу на мікротериторії (менш ніж 50 підприємств). Найбільш узагальнено кластери можна визначити як групи незалежних компаній та асоційованих інституцій, які:

- співпрацюють та конкурують;
- географічно зосереджені в одному чи у сусідніх регіонах (навіть якщо кластер охоплює кілька країн);
- спеціалізуються у конкретній сфері діяльності, пов’язані спільними технологіями та навиками;
- традиційні або інноваційні; більшість кластерів базуються на традиційних заходах;
- інституціоналізовані (є підрозділ із управління кластерами) або неінституціоналізовані [2].

Аналіз усіх аспектів поняття кластера дає змогу трактувати транскордонний кластер як форму інтеграції незалежних компаній та асоційованих інституцій, що географічно зосереджені у транскордонному регіоні, спеціалізуються у різних галузях, пов’язані спільними технологіями та навиками і взаємодоповнюють одна одну, яка базується на наявності погодженої стратегії розвитку учасників кластера, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з них і території локалізації кластера. Його основною особливістю є те, що учасники кластерів розміщені у різних податкових, митних, законодавчих середовищах сусідніх країн, однак можуть мати спільні підприємства та організації, користуватися спільною інфраструктурою і функціонують, насамперед, на транскордонних ринках. Водночас інтенсивність взаємодій учасників кластера обмежується наявністю кордону, який створює додаткові бар’єри для вільного руху товарів, робочої сили, капіталу, а також різницею менталітетів, традицій, мови, культури тощо, що може значно знижувати ефект такої співпраці без чітко продуманих механізмів уникнення чи послаблення дії таких перешкод.

Доцільно зазначити, що активізація функціонування кластерних структур у світі особливо збільшилась в 90-ті рр. ХХ ст. відповідно до збільшення масштабів глобалізації, розвитку конкурентної боротьби та ускладнення ситуації на світових ринках. Зокрема, більшість сусідніх з Україною держав уже почали реалізовувати кластерний підхід у розвитку своїх регіонів, зокрема прикордонних. У руслі зазначеного доцільно навести деякі приклади успішного функціонування транскордонних кластерів на території Європи. Так, найвідоміший транскордонний біофармацевтичний кластер “Біодолина” було утворено у 1996 р. у долині річки Верхній Рейн [3]. Він охоплює французький регіон Альзас, кантони північно-західної Швейцарії та німецьку землю Баден-Вюртемберг. У цьому транскордонному регіоні зосереджено відомі наукові установи (чотири університети, численні дослідницькі центри), штаб-квартири таких світових фармацевтичних гігантів, як Новартіс, Рош, Сіба, філії великих фармацевтичних підприємств (“Джонсон і Джонсон”, “Файзер”, “Санofi-Авентис”), висококваліфіковані людські ресурси та логістичні центри. Приблизно 250 тис. чоловік (або 10% від загального населення цього регіону) зайняті у біофармацевтичній галузі, до складу якої традиційно належать вищезгадані установи та організації, а також численні підприємства, що безпосередньо займаються науково-дослідницькою роботою та здійснюють технологічні

розробки. Окрім цього, важливу роль у виникненні Біодолини відіграла політична підтримка з боку місцевих та регіональних органів влади. Серед інших відомих транскордонних кластерів у зарубіжних країнах можна виділити:

– кластер біотехнологій, регіон Орезунд (Данія – Швеція), який об'єднує мережу численних фармацевтичних і біотехнологічних фірм, університетські лікарні та університети;

– німецько-голландський транскордонний кластер (м. Твенте), який здійснює свою діяльність у виробництві пластмас, металообробки та біомедичному секторі;

– німецько-голландський кластер, створений на базі транснаціональних корпорацій “Osc” і “Nedcar” (м. Венло);

– бельгійсько-голландський кластер “Долина Доммель”, який спеціалізується з питань впровадження високих технологій та інновацій;

– португальсько-іспанський автомобільний кластер;

– транскордонний кластер із виробництва скла (Верхня Австрія, Баварія, Богемія);

– текстильний кластер (Нижня Австрія та Богемія);

– технологічний кластер (регіони Австрії та Словенії) [4, 5].

Необхідно відзначити, що в Україні також напрацьовано певний досвід із питань розвитку транскордонних кластерів. Так, у 2008 р. на базі Харківського національного економічного університету (кафедра туризму), ВАТ “Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва”, Белгородського державного університету (кафедра туризму) та Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва було створено транскордонний туристичний кластер. Його діяльність поширюється на Золочівський та Гайворонський райони України та райони Російської Федерації. Основною метою транскордонного туристичного кластеру є відродження маршрутів сільського туризму та історичних пам'яток культури.

У 2007 р. було утворено будівельний кластер за участю Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури, Белгородського державного технологічного університету ім. В. Шухова, Белгородського обласного фонду підтримки малого підприємництва та ВАТ “Харківський регіональний фонд підтримки підприємництва”. Головною метою цього кластеру є налагодження співпраці у сфері проектування та будівництва між російськими та українськими компаніями. На сьогодні проводиться робота з питань створення транскордонного фінансового кластеру.

На Західній Україні прикладом транскордонного кластеру може бути транскордонний кластер підрядчиків “Карпати”, який розташований та діє з 2004 р. в Ужгородському та Берегівському районах Закарпатської області України та на сусідніх прикордонних територіях Угорщини і Словаччини. Діяльність цього транскордонного кластеру спрямована на розвиток підприємництва Трикордоння, заплановане фінансування з джерел ЄС, відповідних національних, регіональних та місцевих бюджетів. Метою кластеру підрядчиків “Карпати” є сприяння у: появі у регіоні фірм, які вже є або можуть стати підрядчиками для великих міжнародних підприємств; підключенні регіону Трикордоння та Земплінського Єврорегіону Словаччини та Угорщини до економічного життя своїх метрополій; створенні мережі співпрацюючих підприємств та збільшенні ефективності їх співпраці; розбудові зв'язків із новими підрядчиками та залученню їх до кластеру; залученню іноземних інвестицій у Земплінський Єврорегіон та Трикордоння. Координатором кластеру підрядчиків “Карпати” в Україні є Закарпатський центр розвитку підприємництва в м. Ужгород [6].

У Львівській області також опрацьовується питання утворення та діяльності транскордонного туристичного кластеру. Так, Спільна стратегія розвитку українсько-польського транскордонного регіону (Волинська, Львівська, Закарпатська області та Люблінське і Підкарпатське воеводства) на період до 2015 р., яка була розроблена протягом 2007 – 2008 рр. у рамках проекту “Новий рівень добросусідських відносин – розвиток польсько-української стратегії транскордонної співпраці” (програма INTERREG IIIA/TACIS CBC 2004 – 2006), передбачає одним із своїх основних пріоритетів розвиток туристично-рекреаційної сфери.

Водночас в Україні кластерна форма організації транскордонного співробітництва ще не набула достатнього застосування і поширення. Відсутні досконалі інвестиційно-інноваційні механізми формування і функціонування кластерів, малоефективними є фінансові механізми державного регулювання їх діяльності. Це стосується, зокрема, цільового фінансування, прямої фінансової допомоги, надання субвенцій, субсидій тощо. Основні складові державної економічної політики – грошово-кредитна, податкова, амортизаційна, інвестиційна (особливо у сфері залучення іноземних інвестицій у прикордонні регіони) – ще недостатньо виконують функції стимуляторів регіонального розвитку. Зазначене актуалізує проблему кластеризації економіки України загалом та інноваційних шляхів розвитку транскордонних регіонів як одних із найменш розвинених регіонів, які мають особливі можливості для міждержавного співробітництва, зокрема [7].

Існує низка умов, які можуть як сприяти, так і перешкоджати розвитку транскордонних кластерів в Україні. Фахівці відносять до позитивних умов такі:

- існування технологічної та наукової інфраструктур;
- психологічна готовність учасників кластерів до кооперації.

До стримуючих факторів для розвитку транскордонних кластерів належать:

- відсутність реальної державної підтримки розвитку кластерних систем в Україні;
- відсутність навиків партнерства у вітчизняних суб’єктах господарювання для збалансованого розвитку і формування спільних планів дій з іноземними партнерами;
- низький рівень інформованості учасників про методологію становлення кластерів і про можливість міжсекторальної взаємодії на рівні територіальної громади;
- низька якість бізнес-клімату та управління бізнесом в Україні;
- відсутність орієнтації багатьох вітчизняних підприємств на міжнародний ринок;
- низький рівень розвитку асоціативних, коопераційних структур (торговельних палат, промислових асоціацій), які не справляються із завданням вироблення і просування пріоритетів та інтересів регіонального бізнесу;
- недостатній рівень планових рішень з територіального господарського розвитку;
- короткотерміновий обрій планування – реальні вигоди від розвитку кластера з’являються тільки через 5 – 10 років. Цей факт примушує звернути увагу на питання про масштаб управління регіональним розвитком. Коли масштаб обмежений 5 роками (виборчий цикл), то говорити про яку-небудь довготермінову стратегію неможливо [8].

Висновки

Отже, доцільно зауважити, що у законодавстві України практично відсутні нормативно-правові акти, які би регулювали процеси кластеризації транскордонного співробітництва. У цьому контексті треба згадати, що відповідно з п. 6 Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1214-р від 10.09.2008 р. Мінрегіонбуд спільно з Національною академією наук України визначено співвиконавцями заходів із розробки Національної стратегії створення і ведення транскордонних кластерів

як інструменту здійснення державної регіональної політики у транскордонних регіонах з метою підвищення конкурентоспроможності останніх. А 30 вересня 2009 р. проект Концепції Національної стратегії формування і розвитку транскордонних кластерів було обговорено та схвалено на засіданні Мінрегіонбуду. Окрім згаданої концепції, розроблено проект Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів, у якій відображено загальне бачення держави щодо створення і підтримки розвитку транскордонних кластерів із врахуванням специфіки кожного прикордонного транскордонного регіону України. Одним із основних заходів Національної стратегії передбачається просвітницька діяльність щодо можливостей і доцільності розвитку транскордонних кластерів, насамперед серед державних службовців усіх рівнів управління, а також представників органів місцевого самоврядування, бізнесу, науковців та освіти [9]. На нашу думку, для розвитку транскордонних кластерів на території України необхідно здійснити такі дії (рис. 1):

Рис. 1. Напрями розвитку транскордонних кластерів в Україні

1) прийняти національну програму розвитку транскордонних кластерів, яка повинна передбачати розробку регіональних програм із врахуванням специфіки певного прикордонного регіону держави, узгодження державних і регіональних інтересів та інтересів суміжних територій сусідніх держав, а також визначення відповідних пріоритетних сфер. До таких сфер належать: IT-технології, логістика, екологія і альтернативна енергетика, туризм і рекреація. Насамперед впровадження регіональних програм повинно стосуватися регіонів, де транскордонні кластери вже

існують, але поки ще організаційно остаточно не сформувались, зокрема гірничо-металургійні кластери в Донецьком регіоні, машино-технічні кластери в центральному регіоні, транскордонні кластери хімічних технологій у Поліссі та еко-туризму в регіоні Карпат;

2) прийняти спеціальний закон про транскордонні кластери та внести відповідні поправки до Закону “Про транскордонне співробітництво”, якими потрібно чітко регламентувати поняття транскордонного кластера та основних засад його функціонування на території України. У цьому ж руслі необхідно розробити та прийняти підзаконні нормативно-правові акти центральних та місцевих органів влади, які визначатимуть методологічну та організаційну базу функціонування транскордонних кластерів. Для цього потрібно створити робочу групу, яка би розробила нормативне забезпечення діяльності транскордонних кластерів, насамперед у системі митного забезпечення умов виробничої кооперації у транскордонному просторі;

3) сформувати мережу інформаційних та консультаційних структур, які забезпечать підтримку створення транскордонних кластерів у прикордонних регіонах, дадуть змогу отримати необхідні консультації щодо функціонування таких структур, а також обмінятися досвідом із закордонними партнерами. У цьому контексті доцільно відзначити можливості використання українськими учасниками для розвитку транскордонного співробітництва міжнародної європейської програми EUREKA, асоційованим членом якої є Україна. EUREKA – це програма, що дає змогу об’єднатись для здійснення проектів, які неможливо виконати самостійно в окремій країні. Ця програма може інформаційно підтримувати малі та середні підприємства, які працюють у сфері досліджень та розвитку за напрямками: інформаційні технології; зв’язок; енергетика; медицина та біотехнології; транспорт; нові матеріали; роботи та промислова автоматизація; лазери; екологія тощо [10];

4) забезпечити створення системи навчання фахівців, орієнтованих на створення і зміцнення нових транскордонних кластерних систем, що враховують специфіку, потреби та перспективи розвитку прикордонних регіонів. У цьому контексті доцільно згадати та створювати, за прикладом експертів Львівської, Волинської, Закарпатської областей України та сусідніх воєводств Польщі, систематизовану транскордонну інформацію щодо соціально-економічного розвитку територій євро регіонів, транскордонних кластерів та транскордонних об’єднань не тільки українською мовою чи іншими національними мовами сусідніх країн, а й англійською мовою та іншими поширеними мовами світу, що якраз і вимагає поглиблене знання іноземних мов фахівцями для покращення транскордонної співпраці;

5) всебічно і об’єктивно вивчати передовий світовий досвід формування кластерних структур, зокрема стосовно створення нових робочих місць, підвищення продуктивності праці, впровадження дієвих форм мотивації праці, корінного поліпшення соціального клімату в прикордонних регіонах.

Зазначені напрями розвитку транскордонних кластерів на території України повинні сприяти підвищенню конкурентоспроможності прикордонних регіонів як на загальнодержавному, так і на міжнародному рівнях, а також покращувати їх привабливість для портфельних та прямих іноземних інвестицій.

У підсумку доцільно зазначити, що транскордонні кластери як активна та перспективна форма співпраці вітчизняних та іноземних суб’єктів

господарювання є каталізатором позитивних соціально-економічних зрушень і зростання ефективності суспільного виробництва, адже вони створюють основу для залучення іноземних інвестицій, могутнього розвитку підприємств малого і середнього бізнесу, навчання широкого кола підприємців, підвищення гнучкості та мобільності компаній, створення широкого спектру мережевих структур. Транскордонні кластери одночасно виступають і як форум, у межах якого ведеться діалог між діловими, урядовими та науковими колами про шляхи реалізації конкурентних переваг у рамках міста, району, регіону, країни та на наднаціональному рівні.

Тому в сучасних умовах підвищення актуальності розвитку транскордонного співробітництва України та сусідніх держав кластерні моделі можуть стати одним із ефективних засобів формування національних конкурентних переваг вітчизняного підприємництва, підвищення ефективності виробництва за рахунок вертикальної та горизонтальної інтеграції окремих галузей і підприємств, впровадження новітніх технологій та на цій основі – забезпечення сталого розвитку всієї економіки країни на шляху її повноправного входження у світовий господарський простір.

Література

1. Булатова Н. М. Методологічні основи формування регіональних промислово-транспортних комплексів на основі кластерного підходу / Н. М. Булатова // Вісник БДУ [Текст]. — Вип. 4. — Улан-Уде : Вид. БДУ, 2005. — С. 20—23. — (Серія 9 “Фізика та техніка”).
2. Шрьодер Ж. Кластерний підхід у стратегії регіонального розвитку / Ж. Шрьодер // Місцевий та регіональний розвиток в Україні: виклики та можливості [Текст] : зб. матер. міжнар. конф. — К. : [б. в.], 2005. — С. 30—42.
3. Горблюк Р. Узагальнення світового досвіду розвитку транскордонних кластерів / Р. Горблюк, В. Демченко, І. Пелещак // Розробка регіональної стратегії формування та підтримки розвитку транскордонних кластерів [Текст] : звіт НДР / наук. кер. д.е.н., проф. Н. Мікула. — № держреєстрації 0106U013076. — Львів : [б. в.], 2008. — 166 с.
4. Final Report of the Expert Group on Enterprise Clusters and Network [Text]. — [S. n.] : European Commission, 2002. — 92 p.
5. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети [Текст] : монографія / за ред. З. С. Варналія. — К. : НІСД, 2007. — С. 563—602.
6. Carpathian Incarrier Network. Founder Document // Deed of Foundation — The Carpathian Incarrier Network [Electronic resource] / Carpathian Borderregion Economic Development Association — Zemplen Euroregion (Satoraljaiuhelu, 19th November 2004). — 5 s. — Access mode : http://www.zrva.hu/klaszter_ua.html.
7. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети... — С. 563—602.
8. Ковальова Ю. М. Проблеми на шляху розвитку і реалізації кластерного підходу в Україні / Ю. М. Ковальова, Н. В. Алишева // Наука й економіка [Текст]. — 2008. — № 3 (11). — С. 212.
9. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети... — С. 563—602.

10. Збірник матеріалів про діяльність міжнародної науково-технічної програми EUREKA в Україні та в Європі [Текст]. — К. : Науковий світ, 2004. — 20 с.

N. Dobrieva

**BASIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT
OF TRANSBORDER CLUSTERS IN UKRAINE**

The problem concerning finding ways to development and efficient functioning of transborder clusters in Ukraine are considered.

Key words: transborder cooperation, transborder cluster, integration.